

УДК 378(477.411):37.013-056.264]"1920/1930"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.146.6>

О. Ляпіна, канд. іст. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-8123-3345

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПІДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ РОБОТИ З ОСОБЛИВИМИ ДІТЬМИ В КИЇВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ (1920–1930)

Присвячено історії становлення спеціальної педагогіки в Київському інституті народної освіти. Реконструйовано початковий етап цього процесу – створення лікарсько-педагогічного факультету в 1920 р., визначено особливості його функціонування, кадрового забезпечення, причини структурних трансформацій протягом 1921–1924 рр., виокремлено ключові причини згорання підготовки дефектологів в інституті в 1924 р. Окрему увагу приділено повторно-директивному відкриттю дефектологічного відділу в Київському ІНО (1929), охарактеризовано головні проблеми його короткотривалої історії. Розглянуто основні тенденції, позитивні здобутки і недоліки формування української системи підготовки фахівців-дефектологів в Київському ІНО (1920–1930).

Ключові слова: лікарсько-педагогічний факультет, дефектологічний відділ, Київський інститут народної освіти, корекційна освіта, спеціальна освіта.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні все активніше говорять про інклюзію – ліквідацію соціальної ізоляції людей з фізичними або розумовими особливостями. Сьогодні надзвичайно важливими є різні аспекти формування вітчизняної інклюзивної освіти, створення належних умов для навчання дітей і дорослих, незважаючи на індивідуальні відмінності та труднощі, ефективна соціалізація людей, які мають порушення здоров'я. Нагадаємо, що інклюзія – це процес, це безперервний пошук ефективних способів урахування різноманітності людського суспільства, співіснування людей з відмінностями [15]. Уперше про інклюзію відкрито на міжнародній арені заговорили лише наприкінці ХХ ст. В Україні дана проблема актуалізувалась протягом останніх десяти років. І, як це часто буває, від науковців і практиків-дефектологів держава і суспільство вимагали швидких і ефективних результатів, у тому числі підготовки висококваліфікованих спеціалістів усіх освітніх рівнів. Але слушно зауважує М. К. Шеремет, проблеми, що накопичувались роками і були обумовлені культурно-історичними, ідеологічними й економічними особливостями розвитку країни, неможливо розв'язувати "за вказівкою", не можна "в один день змінити спеціальну освіту, її структуру, зміст, змінити систему підготовки у вищій школі і саму вищу школу" [29, с. 8–9].

Аналіз джерел і літератури. Українська корекційна педагогіка має свої вагомі напрацювання і традиції, її поступ нараховує вже більше ста років. Нині масив актуальних, дотичних до теми робіт можна розділити на три групи: дослідження історії становлення та розвитку системи підготовки педагогів-дефектологів в Україні (В. І. Бондар, М. О. Супрун [25, с. 135–147], В. Шевченко [27], О. Е. Шевченко [28]) розвідки з історії окремих навчальних закладів, в яких готували спеціалістів корекційної педагогіки [16] та біографічні студії [10–14, 18–20, 23]. Ці матеріали дозволяють простежити етапи розвитку спеціальної освіти в Україні, однак часто хибують на фактологічні неточності або помилки. Здебільшого період 1920–х рр. розглядається оглядово, як констатація факту становлення системи підготовки фахівців-дефектологів. Натомість, поза увагою авторів залишились особливості цього процесу в Київському ІНО, де вперше було запроваджено спеціалізовану підготовку корекційних педагогів.

Постановка завдання. Мета даної статті – реконструювати історію першого спеціалізованого факультету в Україні – факультету лікарської педагогіки в Київському ІНО, проаналізувати особливості його діяльності, подальших структурно-організаційних трансформацій. У статті як синоніми використовуються терміни "спеціальна освіта" (сучасна назва), "корекційна освіта" (викор-

истовується з 1990-х рр.), "дефектологічна освіта" (назва напряму, що побутувала до 1970-х рр.)

Виклад основного матеріалу. Як відомо, стратегію реформування галузі спеціальної освіти дітей з обмеженими можливостями визначено Державною національною програмою "Освіта" (Україна – ХХІ століття), Законами України "Про освіту", "Про повну загальну середню освіту", низкою національних і державних програм тощо. Проте здебільшого положення нормативних актів реалізуються дуже повільно внаслідок цілого комплексу причин. Однією з них є кадрова проблема. Адже для роботи з людьми, які мають особливі потреби, слід пройти спеціальну підготовку, знати специфіку сприйняття інформації людьми з певними захворюваннями або психічними порушеннями, базові методики навчання осіб з порушеннями зору або слуху. Для підготовки відповідних педагогів ще з ХІХ ст. створювалась система спеціальної (дефектологічної, корекційної) освіти.

На заглиблюючись в історію питання, зауважимо, що традиційно розвивалися три напрями допомоги дітям з вадами розвитку: благодійний (створення притулків, будинків піклування), лікарсько-педагогічний (спеціальні відділення при лікарнях, школи-санаторії) і педагогічний (спеціалізовані дитячі садки, школи). Перші притулки для дітей і дорослих з певними фізичними або розумовими вадами виникають ще в добу середньовіччя, здебільшого при монастирях. Кардинально ставлення до осіб з психофізичними особливостями змінюється наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли усвідомлюється право таких людей на отримання освіти [24, с. 36–37]. Перші освітньо-виховні заклади для "аномальних" дітей почали створювати в Україні в другій половині ХІХ ст., але однією з вад була проблема забезпечення установ фахово підготовленими кадрами, адже спеціалісти повинні були мати ґрунтовні знання не тільки у сфері педагогіки, але й медицини та психології. Фундатором спеціалізованої освіти в Україні вважають проф. І. О. Сікорського, керівника кафедри психіатрії і нервових хвороб Університету св. Володимира, за ініціати якого в 1908 р. у Києві створено Фребелівське товариство і Фребелівський жіночий педагогічний інститут.

Протягом 1919–1920 рр. закладаються підвалини нової, радянської системи освіти в Україні. У цей період з'являються численні постанови уряду УСРР, інструкції Наркомату освіти, зокрема і щодо допомоги дітям з психофізичними вадами. Серед найважливіших варто виділити "Положення про єдину трудову школу в Українській СРР" (1919) та "Декларацію про соціальне виховання дітей" 1920 р. Відповідно до вказаних документів передбачалось створення мережі закладів для аномальних дітей, яких в Україні нараховувалось близько

70 тис. чол. [21, с. 335]. Важливим завданням у цьому напрямі стала підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів для подібних установ.

У 1920 р. в Києві було організовано Інститут народної освіти (далі – Київський ІНО). До його складу увійшли різні навчальні заклади м. Києва, зокрема: Київський університет, Київські Вищі жіночі курси, Учительський інститут, Фребелівський інститут, Географічний інститут, Тимчасові педагогічні курси та ін. [6, арк. 3]. Новостворений навчальний заклад складався із трьох факультетів: шкільної освіти, дошкільної освіти та лікарської педагогіки. Завданням останнього саме і була підготовка вчителів для роботи в спеціалізованих освітніх закладах. Оскільки факультет фактично розпочав свою роботу з осені 1919 р. як частина Вищих Педагогічних Курсів, а в липні 1920 р. повністю був приєднаний до Київського ІНО, то заняття зі студентами проводились фактично безперервно. Першим деканом факультету став Фішель Зелманович Шнеерсон, спеціаліст з дитячої психіатрії та психопатології. Він походив з відомої родини раввинів Шнеерсонів, але вирішив не продовжувати династію релігійних діячів, вступив до Берлінського університету, в якому навчався з 1908 по 1913 рр. Згодом продовжив освіту в Петрограді, відвідував лекції в Психоневрологічному інституті, і незабаром став асистентом всесвітньо відомого невролога, психіатра, проф. В. М. Бехтерева [23, с. 138–140]. Відповідно до звіту Київського ІНО за 1920/1921 р. новопризначений декан мав достатній восьмирічний досвід роботи [4, арк. 59зв.]. Він викладав предмети циклу дитячої психопатології і лікарської педагогіки, керував семінаром і дослідною роботою з психології і психопатології дитинства [30, с. III].

Ф. Шнеерсону за короткий час вдалося налагодити роботу факультету. У своїх міркуваннях він спирався на популярні ідеї "експериментальної педагогіки". Як відомо, цей напрям сформувався на рубежі XIX – на початку XX ст. в країнах Західної Європи (Німеччина, Англія, Франція) та США. У центрі уваги вчених була дитина, експериментальне дослідження її фізичного і духовного розвитку. Велику увагу приділяли вивченню дитячої психології, соціального оточення дитини, з урахуванням отриманих результатів формувався подальший виховний процес, основним принципом якого засновники експериментальної педагогіки вважали принцип саморозвитку дитячої особистості, а також розвиток перш за все природних здібностей [17, с. 78–79].

Отже, навчальний план факультету лікарської педагогіки Київського ІНО був розрахований на три роки, протягом яких студенти мали опанувати 33 дисципліни [22, с. 167]. Загалом, їх можна поділити на кілька груп:

- природничо-медичні (біологія; анатомія; фізіологія; патологія; шкільна санітарна гігієна; дитячі хвороби);
- лікарсько-педагогічні (дитяча невропатологія; психопатологія; лікарська педагогіка; дефекти мови та їхнє лікування; сурдопедагогіка; тифлопедагогіка; організація будинків для розумово відсталих дітей, дітей з епілепсією, психопатів; дитяча злочинність; новітні методи психофізичного вивчення дитини);
- психолого-педагогічні (основи педагогіки; експериментальна педагогіка; загальна психологія; психологія дитинства; експериментальна психологія; рефлексологія; філософія; етика; соціологія; історія культури, історія літератури українознавство; теорія фізичного виховання);
- "прикладні мистецтва" – ручна праця, ігри та гімнастика, ліплення і малювання, спів та музика;
- студенти останнього курсу вже студіювали спеціальні методики навчання: рідній мові, математиці,

природознавству, трудовим процесам, вивчали специфіку навчальної роботи з дітьми, що мають фізичні або розумові вади.

Основну увагу, як бачимо, приділяли саме вивченню психології дитини. З огляду на це, навчальний процес будувався здебільшого на практичних і семінарських заняттях. За словами декана факультету, "слід одразу ввести студента in medias res практики й основних ідей предмета, звідки самі по собі визначаються шляхи до теоретичних основ..." [4, арк. 20зв.] Додатково, на факультеті були організовані семінарії з психології та психопатології дитинства, педагогіки. З першого курсу всі студенти мали кураторську практику в спеціальних дитячих установах міста.

Підготовка спеціалістів здійснювалась за чотирима спеціальностями (за термінологією 1920-х рр.): розумово-дефективних, морально-дефективних, глухонімих, сліпих дітей. З урахуванням нагальної потреби в корекційних педагогах навчальна програма була побудована таким чином, що кожного року студент фактично здобував таку сукупність знань і навичок, яка давала йому можливість працювати за фахом. Зокрема, особи, що опанували програму першого курсу, отримували звання вихователя-практиканта дефективних дітей, після другого – вихователя, завершивши повний курс випускник здобував звання керівника й інструктора спеціальних установ для дефективних дітей [4, арк. 20].

Цікаво відмітити, що новостворений факультет провів масштабну популяризаторську роботу: повідомлення про його організацію були розміщені в часописах, поширювались через профспілки, культурно-просвітницькі, педагогічні й медичні організації. Тож бажаних стати студентами виявилось доволі багато – 483 ос. Але першими слухачами факультету в 1920 р. стали 398 чол., які витримали вступний колоквіум. Навчання відбувалось у другу зміну – із 16 до 21 год. російською мовою. Згодом планували відкрити лектуру українською та єврейською мовами. Лекційні й практичні заняття відвідували близько 300 чол. [4, арк. 75-75зв.] Надалі ця цифра значно зменшилась, адже з 1921 р. на дефектологічне відділення зараховували тільки осіб, що мали педагогічний стаж [5, арк. 55].

Викладачами факультету стали наявні в Києві спеціалісти. Згідно з відомостями про лекторський склад Київського ІНО на 1921 р. співробітниками лікарсько-педагогічного факультету були 19 викладачів, які мали університетську освіту (Бочкарьов П. В., Гінзбург Є. І., Завітневич В. З., Кронтовський О. А., Лазарев А. М., Лазарев В. Г., Селіханович Й. Б., Слуцький Б. Є., Фінкельштейн Л. Й., Шнеерзон Ф. З.) або закінчили Вищі жіночі курси (Райхінштейн Є. Л., Сікорська О. І., Сухарева Г. Ю., Френкель М. Б.). Одна з викладачів – Є. В. Балинська – була випускницею Вищих жіночих медичних курсів (Санкт-Петербург), Є. Б. Готесман – Вищих Педагогічних курсів [4, арк. 59-59зв.].

Навіть побіжний погляд на наведений вище перелік дозволяє говорити про високий рівень викладання на факультеті. Зокрема, курси з фізіології читав відомий патолог О. А. Кронтовський, філософію – Адольф Лазарев, друг та учень Л. Шестова, невропатологію – відомий київський спеціаліст В. Г. Лазарев, педагогіку – філософ і педагог Й. Б. Селіханович, у майбутньому – співробітник київської науково-дослідної кафедри педології; курси, пов'язані з вивченням дітей з розумовими й фізичними вадами, викладала одного й послідовника відомого психіатра, педагога, одного з основоположників вищої дефектологічної освіти в Україні І. О. Сікорського, співзасновниця Київського Лікарсько-педагогічного інституту для розумово недороз-

винених, відсталих і нервових дітей (1904), сестра відомого авіаконструктора Ігоря Сікорського Ольга Сікорська, дисципліни з лікарської педагогіки – на той час практикуючий лікар Київської психіатричної лікарні, майбутня основоположниця радянської дитячої психіатрії Г. Ю. Сухарева, курси про дитячі хвороби читав один із фундаторів української педіатричної школи, доктор медицини Л. Й. Фінкельштейн (у науково-популярній літературі його помилково називають завідуючим кафедри дитячих хвороб/захворювань лікарсько-педагогічного факультету КІНО (1920–1925) [13; 26, с. 11].

Перший рік роботи лікарсько-педагогічного факультету можна вважати доволі успішним: була створена структура підрозділу, залучено достатню кількість фахових науково-викладацьких кадрів, доволі успішно реалізувалась навчальна програма (згідно зі звітом лише заняття з "прикладних мистецтв" не відбувались "за відсутністю відповідних помешкань" [4, арк. 40]). Зважаючи на специфіку і своєрідність завдань факультету, уже 1921 р. розглядалось питання щодо його виокремлення в самостійний навчальний заклад або включення до складу спеціалізованого Педагогічного інституту. Основна мета останнього – "поставити діло вивчення психофізичної природи дитини в українській дійсності [...] на міцний науковий систематичний ґрунт, що в свою чергу, допоможе виробити раціональні засоби її виховання" [4, арк. 35–36, 56-56зв.]

Готуючись до нового навчального року, керівництво розгорнуло своєрідну рекламну кампанію – була випущена невелика брошура, в якій викладались мета, основні принципи діяльності факультету, описувалась його структура. Утім, не склалося.

У червні 1921 р. окремий лікарсько-педагогічний факультет Київського ІНО припинив своє існування, перетворившись на відділення дефективного дитинства факультету соціального виховання. На його базі продовжували готувати спеціалістів-педагогів для роботи з розумово-дефективними, морально-дефективними, глухоніми та сліпими дітьми. У звітах інституту відзначається, що слухачі відділення – здебільшого особи, що мали завершену середню освіту і педагогічний стаж (від 1 до 15 років), тож ставлення їх до навчання було досить сумлінним. Особливу увагу вони приділяли курсам спеціально-педагогічного характеру і природничим (відвідування становило в середньому 40 осіб на лекції) [5, арк. 56-56зв.]. Щорічно студенти мали ознайомчу практику, протягом якої вивчали різні типи дитячих установ [7, арк. 138зв.]. Також майбутні педагоги-дефектологи проходили обов'язковий річний стаж (практику) у спеціальних школах, дитячих будинках або лікарсько-педагогічному інституті. Суттєвою вадою нормальної роботи відділення був брак коштів на придбання належного устаткування і матеріалів для лабораторій, а також відсутність державної підтримки педагогічної практики в спеціалізованих дитячих навчальних закладах [5, арк. 55].

Щодо керівництва і викладацького складу новоствореного відділення зауважимо таке. У деяких роботах з історії вітчизняної системи вищої освіти помилково вказується, що даний підрозділ очолював Г. С. Костюк [28, с. 5]. Але майбутній видатний український психолог на той момент ще був студентом Київського ІНО, тож стати на чолі відділу в жодному разі не міг. І взагалі, відділи факультетів не мали спеціальних керівників. Адміністративні функції виконували декани факультетів соціального виховання і професійної освіти.

У звітах інституту за 1922–1923 рр. бачимо значні зміни у складі викладачів відділу. Оразу зауважимо,

що ще на початку 1920-х рр. частина співробітників лікарсько-педагогічного факультету залишила викладання в Києві: А. Лазарев емігрує до Берліна [11, с. 143], Г. Ю. Сухарева переїжджає до Москви [12, с. 59], декан Ф. З. Шнеерзон в 1922 р. перебирається до Варшави, а згодом також до Берліна [23, с. 140]. З наведеного вище переліку залишився тільки Л. Й. Фінкельштейн. До навчання молодого покоління дефектологів тепер долучилися не менш відомі, досвідчені фахівці, зокрема один з активних ініціаторів розбудови системи спеціальної освіти в Україні, лікар-психоневролог, проф. А. В. Владимирський (лікарсько-педагогічна конституція, семінар з лікарської педагогіки), акад. О. В. Корчак-Чепурківський (загальна гігієна), гістолог, генетик, зоолог І. І. Клодницький (спадковість та евгеніка), психіатр В. М. Гаккебуш (практикум клінічного вивчення дефективної дитини), відомий український педагог Я. Ф. Чепіга (початкова освіта), фахівець з організації дошкільної освіти К. С. Толмачевська (фізична культура) [6, арк. 202].

Наступного року відбулася чергова трансформація – на I і II курсах факультету соціального виховання закладалась "загальноосвітня й педагогічна основа", а на останньому, III курсі відбувалась спеціалізація по 2 відділах – нормальної і дефективної дитини [6, арк. 71, 77]. Із 1923 р. термін навчання на останньому відділі продовжили до чотирьох років. Випускники відділення отримували дипломи з кваліфікацією "робітник в установах дефективної дитини" [9, арк. 386]. Водночас відбувалося скорочення спеціальних, фахових дисциплін на користь соціально-політичних курсів. Зокрема, з навчального плану зникають "вчення про спадковість", "загальна гігієна" [6, арк. 21]. Натомість збільшується кількість дисциплін суспільно-політичного характеру. Загалом за час існування факультету лікарської педагогіки, дефектологічного відділу факультету соціального виховання Київського ІНО (1920–1924) відбулося два випуски спеціалістів загальною кількістю 65 осіб [28, с. 5]. І хоч цього було замало для спеціальних закладів республіки, утім в Київському ІНО фактично була започаткована фахова вища освіта педагогів-дефектологів.

Таким чином, бачимо, що спеціалізована підготовка педагогів для роботи з особливими дітьми скорочувалась. Дослідники зауважують низку причин закриття дефектологічного відділу в Київському ІНО. Це, зокрема, негативний вплив соціально-політичних умов, прагнення розмежувати функції щодо опіки і виховання "складних" дітей між Народним комісаріатом освіти і Народним комісаріатом охорони здоров'я на користь останнього [27, с. 243–244], щорічні структурні й змістовні реформування лікарсько-педагогічного відділу, що заважало якійсь роботі зі студентами [28, с. 5], універсалізація педагогічної освіти, спрямованість на підготовку педагогів широкого профілю, "які могли б працювати в школах та дошкільних установах з різними категоріями дефективних дітей" [19, с. 149–150]. У джерелах також зафіксовано брак належного фінансування для проведення фахової педагогічної практики [6, арк. 236]. Усе це і спричинило ліквідацію відділу в 1924 р.

Вагомий крок щодо становлення системи спеціальної освіти здійснено наприкінці 1920-х рр., коли в СРСР уперше на законодавчому рівні було сформульовано мету спеціальної освіти (підготовка до суспільно-корисної трудової діяльності) і запроваджено суворі правила комплектування спеціальних навчальних закладів. Вирішальною стала постанова РНК УСРР від 24 вересня 1929 р. "Про заходи щодо поліпшення роботи у справі виховання і навчання дефективних дітей і підлітків". Відповідно до неї всі дитячі будинки були

реорганізовані в спеціальні школи-інтернати "для глухих, сліпих і розумово відсталих дітей і підлітків" [27, с. 245]. Зрозуміло, що новостворені заклади конче потребували кваліфікованих педагогів. До того ж, узагалі, керівники різних рівнів відмічали, що в УСРР є великий попит на викладачів загальноосвітніх дисциплін для трудшкіл і шкіл професійної освіти.

Уже 1 жовтня 1929 р. у структурі Київського ІНО мав з'явитися новий підрозділ – "відділ підготовки педагогів для роботи з дефективними дітьми" – єдине спеціалізоване відділення в Україні. Відповідно до постанови Колегії Наркомату освіти від 20 травня 1929 р. студентами нового відділу мали стати 50 осіб, причому спеціально оговорювалось, що всі вони повинні мати педагогічний стаж і достатній рівень освіти. Підготовчу роботу мали організувати професор Адриан Володимирович Владимирський – учений-дефектолог, лікар-психоневролог, керівник Київського лікарсько-педагогічного кабінету (1922), професор Київського ІНО (1922) і Медичного інституту (1923), один із провідних теоретиків і практиків української дефектології, та професор Олександр Мусійович Щербина, викладач Прилуцького педтехнікуму, якого було спеціально запрошено до Київського ІНО [8, арк. 50-51].

Розпорядження про створення відділу інститут отримав лише в липні, саме тому вчасно розгорнути організаційні заходи не вдалося, необхідну кількість слухачів не набрали і взагалі планували відділ не відкривати [8, арк. 39, 50–52]. Додатковою перешкодою щодо його фундації була відсутність приміщень, необхідного навчального приладдя, підручників. Однак НКО наполягав на виконанні постанови, зважаючи на збільшення в УСРР кількості спеціальних установ для виховання дітей з різними фізичними вадами та велику нестачу фахівців. Тож восени 1929/1930 навч. року на факультеті соціального виховання Київського ІНО все таки був відкритий дефектологічний відділ, який мав три ухили: робота зі сліпими (тифлопедагогіка), глухонімими (сурдопедагогіка) та розумово відсталими дітьми (олігофренопедагогіка). Планувалося відкрити ще один – організація роботи із соціально-занедбаними дітьми, але реалізувати такий план не вдалося.

Повний курс навчання становив три роки, спеціалізація починалась з другого курсу. Випускники відділу мали отримати кваліфікацію "Організатор педагогіки дефективного дитинства" [28, с. 8]. Утім, керівники інституту мали рацію: про відділ знали мало і він не був популярним серед вступників [31, с. 4]. Найбільше із трьох спеціальностей приваблювала олігофренопедагогіка, менше всього бажаючих було займатися зі сліпими дітьми. Робота з ними лякала, до того ж серед студентів переважали поширені суспільні упередження щодо їхніх сил і здібностей [20, с. 70].

Очолити новий відділ Олександр Мусійович Щербина – людина непересічної долі. Ще в дворічному віці внаслідок нещасного випадку він повністю втратив зір, але попри це зумів завершити із золотою медаллю повний курс Прилуцької гімназії, вступити на юридичний факультет Університету св. Володимира (згодом перевівся на історико-філологічний). Із 1909 р. він викладає філософські дисципліни (логіку, етику) у Московському університеті, у 1918 р. здобуває звання професора. У тому ж році повертається на батьківщину і організовує кафедру філософії на історико-філологічному факультеті Катеринославського університету, згодом працює в Катеринославському, Полтавському ІНО (1921–1923), Прилуцькому педагогічному технікумі. Ще з юнацьких років у силу зрозумілих обставин О. М. Щербина почав

цікавитись життям сліпих, організацією виховної й навчальної роботи в спеціальних школах, багато виступав з публічними лекціями стосовно становища сліпих в Росії. Він не погоджувався з "інвалідно-благочинним" ставленням до людей з вадами зору, невтомно обстоював думку, що "в разі правильного підходу сліпі можуть жити повноцінним життям і бути активними діячами в суспільно корисній праці" [1, арк. Ззв.; 18]. Із 1922 р. наполегливо просував в НКО України ідею про необхідність підготовки кадрів для роботи зі сліпими, і лише в 1929 р. його мрія втілилась у життя. Він не тільки був призначений штатним професором тифлології Київського ІНО, але й фактично керував новоствореним дефектологічним відділом факультету соціального виховання [1, арк. 1–4].

Історія цього підрозділу була доволі короткою. Як зазначалося вище, рішення про створення дефектологічного відділу в Київському ІНО ухвалювалось протягом кількох місяців, але навчальна і матеріально-технічна база не були підготовлені належним чином, комплектування відділу мало відбуватися паралельно з навчальним процесом, протягом перших місяців навчального року. У бібліотеці Київського ІНО були відсутні необхідні навчальні посібники і спеціалізована література, традиційно не вистачало відповідних приміщень для проведення занять [2, арк. 2], не було можливості створити спеціальний навчальний кабінет/лабораторію, де студенти могли би знайомитися з особливостями побуту людей з вадами зору або розумово відсталих. Загалом, підготовка у вищій школі спеціалістів для роботи зі сліпими тільки-но зароджувалась, тож відчувався загальний брак наукових матеріалів. За спогадами учениці Олександра Мусійовича Л. Золотницької, умови праці в новоствореному підрозділі ускладнювались тією обставиною, що "ні студенти, ні навіть викладачі ... не в змозі були прийняти наукової концепції Щербини" [14, с. 84]. Зауважимо, що традиційно на факультет соціального виховання вступники ішли не дуже охоче, часто не усвідомлювали специфіки роботи з дітьми, не кажучи вже про таку доволі складну і мало оплачувану спеціальність, як педагог-дефектолог, здебільшого з метою незабаром перевестись на інший факультет.

Додалася і науково-методична неусталеність. Проект узагальненого навчального плану, розроблений О. М. Щербинною, з'явився тільки в 1930 р. Зокрема, відповідно до нього на першому курсі передбачалось ознайомлення з основами педагогіки, політекономії, біології, анатомії та фізіології, математики, фізики, хімії, дефектології, варіаційної статистики, анатомії та фізіології нервової системи і органів чуття. Крім цього, студенти також вивчали українську мову та літературу, чужу (іноземну) мову, систему радянської освіти, воєнної науки, малювання, ручну працю, музику та співи. З другого курсу власне розпочиналась спеціальна підготовка: поглиблено вивчали науку про поведінку (90 год), педологію (90 год), методи вивчення поведінки дитини та дитячого колективу (120 год), аномалії та недоліки розвитку особи (120 год), сурдопедагогіку (120 год), тифлопедагогіку (120 год), олігофренію (120 год), дитячу безпритульність та її фактори (120 год). Значне місце посідала педагогічна практика (210 год) На останньому, третьому курсі основну увагу (360 год) приділяли спеціальним курсам відповідно до ухилів – сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка, педагогіка спонівських установ (СПОН – соціально-правова охорона неповнолітніх), крім того, з фахових дисциплін вивчали логопатію (90 год), методи вивчення аномалій поведін-

ки (60 год), здобували навички лікарсько-педагогічних консультацій (60 год – теорія, 480 год – педагогічна і виробнича практика) [2, арк. 1–4]. Також О. М. Щербина розробив кілька програм навчальних дисциплін відділу, зокрема "Вступ до дефектології" (ознайомча дисципліна, мета якої – показати еволюцію ставлення до людей з вадами, охарактеризувати сучасний стан державної опіки в СРСР), програму з тифлології, яка була покликана "виробити у студентів навичку розбиратися в особливостях людей з вадами зору та в тих соціальних умовах, якими викликаються ці особливості" [20, с. 78]. Утім, реалізувати задумане повною мірою не вдалося.

У липні 1930 р. Київський ІНО відзначив 10-річчя своєї діяльності, а вже за місяць інститут припинив своє існування. Відповідно до Постанови РНК УСРР від 11 серпня 1930 р. "Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти" на основі Київського ІНО утворилося три нових інститути – соціального виховання, професійної освіти, фізико-хіміко-математичний. Дефектологічний відділ, що ставив за мету підготовку педагогічних робітників установ для дітей з уродженими вадами та у справі охорони неповнолітніх, став частиною новоствореного педолого-педагогічного факультету (декан – відомий педагог Г. С. Костюк) Київського інституту соціального виховання [8, арк. 65]. Загалом він працював за планами, розробленими О. М. Щербиню для відповідного відділу ІНО [3, арк. 1–4]. Традиції, закладені на лікарсько-педагогічному і дефектологічному відділеннях Київського ІНО, продовжуються і сьогодні, уже на факультеті спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Отже, перші кроки до формування системної фахової підготовки дефектологів в Україні були здійснені саме в Київському інституті народної освіти. Цей процес умовно можна поділити на два етапи. Перший – 1920–1924 рр. – період діяльності лікарсько-педагогічного факультету, згодом – дефектологічного відділу факультету соціального виховання. Протягом чотирьох років були створені й успішно реалізовувалися навчальні програми підготовки українських дефектологів, налагоджена взаємодія зі спеціалізованими дитячими установами міста, де студенти мали можливість проходити не тільки пасивну, але й активну практику, до викладання були залучені висококваліфіковані кадри практикуючих лікарів-дефектологів, а також досвідчені педагоги, що вже не одне десятиліття розробляли методики роботи з дітьми, у тому числі з фізичними і розумовими вадами. До недоліків початкового етапу слід віднести відсутність спеціалізацій, надмірну увагу до підготовки універсального вихователя установ "дефективного дитинства", брак спеціальної навчальної літератури, належних навчальних приміщень і державної фінансової підтримки.

Другий етап – 1929–1930 рр. – характеризується прагненням відновити спеціалізовану підготовку корекційних педагогів в Київському ІНО. Утім, і цього разу відзначимо достатню кількість організаційних недоліків: наказ про відкриття відділу з'явився за кілька місяців до початку вступної кампанії, таким чином, інститут не зміг належним чином підготуватись до роботи нового підрозділу. Основні негаразди стосувалися відсутності належних навчальних приміщень, спеціалізованої українськомовної навчальної літератури, а головне – неможливо було швидко набрати достатню кількість студентів, які б відповідали умовам прийому. Давалася взнаки і відсутність необхідного навчально-методичного забезпечення, адже навчальні плани відділу розроблялися паралельно з освітнім процесом. І все таки вважаємо,

що перша спроба організації спеціальної вищої освіти педагогів для роботи зі складними дітьми в Київському ІНО була позитивною. Саме враховуючи досвід і напрацювання 1920-х рр., змогла відбутись подальша робота дефектологічного відділу на педолого-педагогічному факультеті Київського інституту соціального виховання (1930–1934), а згодом – на дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького (з 1939 р.).

Список використаних джерел

1. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 34, спр. 9, 4 арк.
2. ІР НБУВ, ф. 34, спр. 442-443, 4 арк.
3. ІР НБУВ, ф. 34, спр. 448, 4 арк.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 166, оп. 2, спр. 286, 93 арк.
5. ЦДАВО, ф. 166, оп. 2, спр. 1012, 191 арк.
6. ЦДАВО, ф. 166, оп. 2, спр. 1077, 411 арк.
7. ЦДАВО, ф. 166, оп. 3, спр. 212, 208 арк.
8. ЦДАВО, ф. 166, оп. 6, спр. 4621, 68 арк.
9. ЦДАВО, ф. 166, оп. 6, спр. 4625, 486 арк.
10. Бондар В. І. Науково-експериментальна та лікарсько-педагогічна діяльність Володимирського А. В. у період становлення спеціальної освіти в Україні (1900–1936) / В. І. Бондар, В. В. Золотухер // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). – 2017. – Вип. 9(2). – С. 15–24.
11. Ворожихина К. В. Скромный философ А. М. Лазарев: жизнь, идеи, переписка / К. В. Ворожихина // История философии. – 2020. – Т. 25, № 1. – С. 141–150.
12. Горюнов А. В. Г. Е. Сухарева: жизненный путь и научно-педагогическое наследие (к 125-летию со дня рождения) / А. В. Горюнов, И. И. Лазарева, Ю. С. Шевченко // Журн. неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова. – 2017. – № 4. – С. 59–63.
13. Єрофалов Б. Житловий будинок 1912–13, в якому проживав Фінкельштейн Л. О. / Б. Єрофалов, М. Кальницький, Л. Федорова // Звід пам'яток історії та культури України. Київ. Кн. 1, ч. II: М-С / відп. ред. П. Тронько. – К.: Голов. редакція Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 1116–1117.
14. Золотниця Р. Л. Он был на передовой линии науки: в память о А. М. Щербине / Р. Л. Золотниця // Психологический журн. – 2000. – Т. 21, № 6. – С. 81–86.
15. Інклюзія в освіті [Електронний ресурс] // Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти. – Режим доступу: http://rcpio.ippp.kubg.edu.ua/?page_id=48
16. Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічний покажчик / укл. О. Бондаренко, Н. Тарасова, Г. Шаленко. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 96 с.
17. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. – Житомир: Житомир. педагог. ун-т, 1999. – 336 с.
18. Кулик Л. Г. Громадсько-просвітницька діяльність О. М. Щербини / Л. Г. Кулик // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. – 2007. – № 2(4). – С. 125–133.
19. Кулик Л. Г. Діяльність професора О. М. Щербини в історії підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні / Л. Г. Кулик // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 2. – С. 147–152.
20. Кулик Л. Г. Діяльність О. М. Щербини в Київському інституті народної освіти (нині НПУ імені М. П. Драгоманова) / Л. Г. Кулик // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 4. – С. 69–80.
21. Покась В. П. Організаційно-педагогічні проблеми створення та розвитку спеціальних шкіл-інтернатів / В. П. Покась // Гілея. – 2010. – Вип. 40(10). – С. 335–343.
22. Руденко Л. М. Становлення викладання медичних дисциплін на дефектологічному факультеті / Л. М. Руденко // Наук. записки: зб. наук. ст. Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – 2004. – Вип. 57: педагогічні та історичні науки. – С. 162–167.
23. Соломински Е. Истории и сказки детей-жертв послереволюционных погромов в Украине (по материалам доктора Иешуа-Фишеля Шнейерсона) / Е. Соломински // Еврейі України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство: збірка ст. / за ред. С. Гірка. – К.: Laugus, 2018. – С. 137–158.
24. Спеціальна педагогіка: учебник для академического бакалавриата / под ред. Л. В. Мардахаева, Е. А. Орловой. – М.: Изд-во Юрайт, 2019. – 448 с.
25. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (кінець XIX – перша половина XX ст.) / Супрун М. О. – К.: Вид. Паливода А. В., 2005. – 328 с.
26. Фінкельштейн Лев Осипович // Імена в медицині у відгомоні часу. 2018 (січень–червень). Календар знаменних та пам'ятних дат / укл. А. М. Кобизька, Л. Є. Корнілова. – К.: Нац. наук. медич. біб-ка України, 2017. – С. 11.

27. Шевченко В. Розвиток системи спеціальної освіти в Україні після входження до складу СРСР (1923–1930 рр.) / В. Шевченко // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих учених Дрогобицького пед. ун-ту імені Івана Франка. – 2020. – Вип. 28. – Т. 4. – С. 241–246.

28. Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918–1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 "Корекція педагогіка" / О. Е. Шевченко; Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – К., 2004. – 14 с.

29. Шеремет М. К. Підготовка корекційних педагогів у вищих навчальних закладах України / М. К. Шеремет // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського ун-ту імені Івана Огієнка. Серія педагогічна. – 2011. – Вип. 17(1). – С. 7–11.

30. Шнейерсон Ф. З. Психологія інтимної життя дитини / Ф. З. Шнейерсон. – Гомель : Гос. изд., Гомельск. отд., 1920. – XII, 94 с.

31. Щербина [О. М.]. До прийому на дефектологічний відділ / Щербина // Кузня освіти. – 1930. – 1 черв. – Арк. 4.

References:

1. Manuscript Institute of National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky, fund 34, file 4, 4 sheets.
2. Manuscript Institute of National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky, fund 34, file 442–443, 4 sheets.
3. Manuscript Institute of National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky, fund 34, file 448, 4 sheets.
4. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 166, list 2, file 286, 93 sheets.
5. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 166, list 2, file 1012, 191 sheets.
6. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 166, list 2, file 1077, 411 sheets.
7. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 166, list 3, file 212, 208 sheets.
8. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 166, list 6, file 4621, 68 sheets.
9. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, fund 166, list 6, file 4625, 486 sheets.
10. Bondar, V. I., Zolotoverkh, V. V. (2017). The Scientific and Experimental Research of Vladimirsky A. V. in the Field of His Doctoral and Pedagogical Activities in the Period of Making the Special Education in Ukraine (1900–1936). *Current Issues of Correctional Education (Pedagogical Sciences)*, 9(2), 15–24. [In Ukrainian].
11. Vorozhikhina, K. (2020). The Modest Philosopher Adolf Lazarev : Life, Ideas, Correspondence. *History of Philosophy, Vol. 25, № 1*, 141–150. DOI: 10.21146/2074-5869-2020-25-1-141-150. [In Russian].
12. Goryunov, A. & Lazareva, I. & Shevchenko, Yu. (2017). G. E. Sukhareva: Life, Scientific and Pedagogical Heritage (to the 125th Anniversary of Birth). *S. S. Korsakov Journal of Neurology and Psychiatry*, 4, 59–63. DOI: 10.17116/jnevro20171174159-63. [In Russian].
13. Yerofalov, B. & Kalnytskyi, M. & Fedorova, L. (2004). Apartment house 1912–13, where Finkelstein L. O. lived. In P. Tronko (Ed.), *The Catalogue of Landmarks of Ukrainian History and Culture: Encyclopaedic Publication, book 1: Kyiv, part 2: M-S*. Kyiv : Chief Editorial Board of Handbook Summary of history and culture at the Edition "Ukrainian Encyclopedia" named after M. P. Bazan. P. 1116–1117. <http://history.org.ua/LiberUA/966-95478-2-2/966-95478-2-2.pdf>. [In Ukrainian].
14. Zolotnickaya, R. L. (2000). He Was at the Forefront of Science: in Memory of A. M. Shcherbina. *Psychological Journal, vol. 21, № 6*, 81–86. https://rosbs.ru/uploads/documents/2019/alex_scherbina.pdf. [In Russian].
15. Resource Centro Support Inclusive Education. *Inclusion in education*. http://rcpio.ippp.kubg.edu.ua/?page_id=48. [In Ukrainian].

16. Bondarenko, O. & Tarasova, N. & Shalenko, H. (Eds.). (2010). *History of National Pedagogical Dragomanov University : Bibliographic Index*. Kyiv : Dragomanov National Pedagogical University Press. [In Ukrainian].

17. Levkivskiy, M. & Dubaseniuk, O. (Eds.). (1999). *History of Pedagogy*. Zhytomyr : Zhytomyr State Pedagogical Institute. [In Ukrainian].

18. Kulyk, L. (2007). Public and Educational Activity of O. M. Shcherbina. *Current Issues of Education and Upbringing of People with Special Needs*, 2(4), 125–133. [In Ukrainian].

19. Kulyk, L. (2003). The Activities of Professor O. M. Shcherbina in the History of Training of Typhlopedagogues in Ukraine. *Socio-psychological Problems of Typhlopedagogy*, 2, 147–152. [In Ukrainian].

20. Kulyk, L. (2005). A. Shcherbina in the Kyiv Institute of People's Education (present-day M. Dragomanov National Pedagogical University). *Socio-psychological Problems of Typhlopedagogy*, 4, 69–80. [In Ukrainian].

21. Pokas, V. (2010). Organizational and Pedagogical Problems of Creation and Development of Special Boarding Schools. *Hileya*, 156(5), 335–343. [In Ukrainian].

22. Rudenko, L. (2004). Formation of Teaching Medical Disciplines at the Faculty of Special Education and Rehabilitation. *Scientific Notes: Collection of Articles of Dragomanov National Pedagogical University (Series: Pedagogical and Historical Science)*, 57, 162–167. [In Ukrainian].

23. Solominski, E. (2018). Stories and Tales of Child victims of Post-revolutionary Programs in Ukraine (Based on Materials by Dr. Yeshua-Fishel Schneerson). In S. Hirik (Ed.), *Ukrainian Jews: Revolution and Post-Revolutionary Modernization Politics, Culture, and Society : A Collection of Essays*. – Kyiv: Laurus. P. 137–158. [In Russian].

24. Mardakhaev, L. & Orlova, E. (Eds.). (2019). *Special Pedagogy*. Moscow : Urait. <https://urait.ru/book/specialnaya-pedagogika-431832>. [In Russian].

25. Suprun, M. O. (2005). *Correctional Training of Students of Auxiliary Educational Institutions: Origins, Formation and Development (Late 19th – the 1st Half of the 20th Century)*. – Kyiv : Publisher Palyvoda A. V. [In Ukrainian].

26. Finkelshtein Lev Osypovych. (2017). In A. M. Kobyzska, L. Ye. Kornilova (Eds.) *Names in medicine in the echo of time. 2018 (January–June)*. *Calendar of significant and memorable dates*. – Kyiv : National Scientific Medical Library of Ukraine. – P. 11. [In Ukrainian].

27. Shevchenko, V. (2020). Development of Special Education System in Ukraine after Joining the USSR (1923–1930). *Humanities Science Current Issues : Interuniversity Collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers*, 28(4), 241–246. [In Ukrainian].

28. Shevchenko, O. (2004). *Defectological Personnel Establishment and Development Preparatory System for Institutions of Special Education in Ukraine (1918–1941)*. Abstract of unpublished thesis (PhD in Pedagogy), The Institute of the Special pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. [In Ukrainian].

29. Sheremet, M. (2011). Training of Correctional Teachers in Institutions of Higher Education of Ukraine. *Collection of Scientific Papers Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. Pedagogical Series*, 17(1), 7–11. [In Ukrainian].

30. Shneerson, F. Z. (1920). *Psychology of Intimate Life of a Child*. Homel': State Publishing, Homel' department. [In Russian].

31. Shcherbina. (1930, June 1). Before Admission to the Special education Department. *Smithy of Enlightenment*. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 08.09.20

O. Liapina, PhD in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TRAINING OF SPECIALISTS FOR WORKING WITH SPECIAL CHILDREN AT THE KYIV INSTITUTE OF PEOPLE'S EDUCATION (1920–1930)

This paper is devoted to the history of special pedagogy formation at the Kyiv Institute of People's Education. It reconstructs the initial stage of this process, namely the establishment of the medical and pedagogical faculty in 1920, and determines the features of its functioning, staffing, and reasons for structural transformations during 1921–1924. It proves that educational programs for the training of Ukrainian special education teachers were created and successfully implemented in a fairly short period of time, as well as that the interaction with city specialized children's institutions where students could undergo not only passive but also active practical training, was established. It focuses on the fact that leading Ukrainian specialists in defectology were involved in teaching at the institute during that period, thus students not only were acquainted with the latest achievements of correctional pedagogy but also had an opportunity to acquire applied skills under the guidance of practicing doctors. The paper also highlights the key reasons for the closure of training of special education teachers at the Institute in 1924.

It finds that the change in the attitude of the state towards children with physical and mental disabilities in the late 1920s led to the reopening of the defectology department at the Kyiv Institute of Public Education (in 1929). It defines the main problems of its short-term history, as well as generalizes and specifies information about the actual head of the department O. M. Shcherbina. It is thanks to the latter that the branch training of specialists under the categories of psychophysical deviations of children was taking place in the Kyiv IPE. The paper studies the main trends, positive achievements, and shortcomings of the formation of the Ukrainian system of training of special education teachers at the Kyiv IPE (1920–1930), which was the only higher educational institution in Ukraine training pedagogical personnel for the needs of a special school.

Keywords: medical and pedagogical faculty, defectology department, Kyiv Institute of People's Education, special education, correctional education.